

Tadeusz GOŁGOWSKI
(Warszawa, UKSW)

POCZĄTKI KOŚCIOŁA MONOFIZYCKIEGO W EGIPCIE

Decyzje Soboru Chalcedońskiego i złożenie patriarchy Aleksandrii Dioskura (444-454) z urzędu stanowiły wyraźną cezurę w historii patriarchatu aleksandryjskiego. Wywołały one w Egipcie długotrwały kryzys, którego skutkiem było rozbitcie jedności patriarchatu. Cezurę tę podkreśla wyraźnie koptyjska *Historia Patriarchów Aleksandryjskich*, gdy we fragmencie dotyczącym Dioskura jej autor pisze:

„W tym czasie wyznania zostały rozdzielone, a biskupstwa rozdarte, tak iż nie pozostał nikt, kto pisałby historię patriarchów, i zwyczaj jej tworzenia został przerwany. [...] Z tego też powodu nie posiadamy żadnej biografii świętego patriarchy Dioskura po jego wygnaniu”¹.

Za początek tego kryzysu przyjmuje się powszechnie Sobór Chalcedoński i decyzje, które wtedy podjęto², choć cały proces powstawania odrębnych patriarchatów melkickiego i koptyjskiego w Egipcie trwał długo bo właściwie aż do opuszczenia Egiptu przez melkickiego patriarchę Cyrusa w 642 roku.

Po Chalcedonie Egipt stał się miejscem konfrontacji między patriarchami, popieranymi przez władze w Konstantynopolu a ich antychalcedońskimi kontrpartnerami. Niektórzy antychalcedończycy do końca nie porzucili nadziei na teologiczny kompromis, co prowadziło ich do konfliktu z bardziej bezkompromisowymi frakcjami w Kościele koptyjskim. Dioskur po złożeniu z urzędu został zesłany na wygnanie do Gangry w Azji Mniejszej, ale cesarz Mar-

---

¹ *Historia Patriarcharum Alexandrinorum*, PO 1/4, 144. Tekst *Historii Patriarchów* cytuję według wydania: *History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria*, ed. B. Evetts, PO 1/2, 1/4, 5/1, 10/5, Paris 1904-1914.

² Podstawą naszej wiedzy o decyzjach podjętych w Chalcedonie są zachowane akta soborowe wydane przez E. Schwartza, por. ACO II 1, 1-3, II 2, II 3, 1-3, II 4, II 5, II 6, Berlin – Leipzig 1933-1938. O soborze i jego decyzjach piszą m.in. R.V.Sellers, *The Council of Chalcedon. A historical and doctrinal Survey*, London 1953; V.C.Samuel, *The Council of Chalcedon reexamined*, Madras 1977, reprint London 2001; P.T.R. Gray, *The Legacy of Chalcedon. Christological problems and their significance*, w: *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge 2005 215-238; E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, 229-253 (Kontrowersje doktrynalne na Wschodzie. Sobór w Chalcedonie).

cjań (450-457) nie wyznaczył nowego biskupa Aleksandrii aż do jego śmierci w 454 roku. Większość mieszkańców Egiptu była wrogo nastawiona do decyzji podjętych na Soborze Chalcedońskim, ale cesarz próbował ich zjednać przez wybór odpowiedniego patriarchy. W miejsce Dioskura wybrano Proteriusza, który nie należał do zdecydowanych zwolenników chalcedońskiego wyznania wiary. Większość wiernych, w tym wielu mnichów, przeciwników decyzji podjętych w Chalcedonie, nie poparła jednak tego wyboru. Wkrótce po przybyciu Proteriusza do Aleksandrii wybuchły tam gwałtowne zamieszki, a tłum okazywał swe niezadowolenie; podobne zamieszki i protesty trwały właściwie przez prawie cały okres jego urzędowania³. Proteriusz, oprócz poparcia cesarza, mógł liczyć na notabli i urzędników, ale popierało go niewielu zwykłych Egipcjan i mnichów⁴. Kiedy cesarski protektor patriarchy zmarł, jego pozycja stała się bardzo niepewna, bowiem przeciwnicy Chalcedonu wybrali na biskupa Aleksandrii Tymoteusza o przydomku Ailouros (457-477)⁵. Wkrótce po wyborze Tymoteusza i po jego intronizacji, w mieście ponownie wybuchły zamieszki, w trakcie których Proteriusz został zamordowany, padając ofiarą tłumowi lub akcji żołnierzy⁶. Tymoteusz, nowy antychalcedoński patriarcha, był mnichem i kapłanem, w przeszłości wraz z Dioskurem brał udział w soborze w Efezie w roku 449 i wraz z nim został zesłany na wygnanie do Gangry⁷. Potajemnie przedostał się do Aleksandrii i został wybrany następcą Dioskura.

³ Por. Evagrius, HE II 5, PG 86/2, 2510-2512, tłum. S. Kazikowski: *Ewagriusz Scholastyk: Historia Kościoła*, Warszawa 1990, 59-60.

⁴ Por. Zacharias Rhetor, HE IV 1, tłum. F.J. Hamilton – E.W. Brooks, London 1899, 64-66, lub CSCO 87 (Syr 41), Louvain 1967, 118; W.H.C. Frend, *The rise of the Monophysite movement*, Cambridge 1972, 155; P.T.R. Gray (*The defense of Chalcedon in the East [451-553]*), Leiden 1972, 20) pisze, że poza Aleksandrią, Proteriusza popierało tylko 8-10 biskupów egipskich, a wśród klasztorów tylko klasztor pachomiański w Kanopos.

⁵ O tej postaci por. m. in. J. Lebon, *La christologie de Timothée Ailure, archevêque monophysite d'Alexandrie, d'après les sources syriaques inedites*, RHE 9 (1908) 677-702; D.B. Spanel, *Timothy II Aelurur*, w: *The Coptic Encyclopedia*, ed. A.S. Atiya, vol. 7, New York – Toronto 1991, 2263-2268; D.W. Winkler, *Koptische Kirche und Reichskirche. Altes Schisma und neuer Dialog*, Innsbruck 1997, 110-119; D. Johnson, *Pope Timothy II Aeluros, his life and importance for the development of Christianity in Egypt*, „Coptica” 1 (2002) 77-89. Ailouros, przydomek Tymoteusza, najczęściej przekładany jako Kot, odnosił się prawdopodobnie do jego chudej postaci; w źródłach syryjskich zwany jest Tymoteuszem Łasicą, por. *After Chalcedon. Studies in theology and Church history*, ed. A. van Roey – C. Laga – J.A. Munitiz – L. van Rompay, Leuven 1985, 115.

⁶ Historycy prochalcedońscy obwiniają o śmierć Proteriusza tłum aleksandryjski, który popierał Tymoteusza, por. Evagrius, HE II 8, PG 86/2, 2520-2524, tłum. Kazikowski, s. 65-67; Theophanes Confessor, *Chronicon* AM 5950, tłum. C. Mango – R. Scott, Oxford 1997, 170. Z kolei historycy antychalcedońscy przypisują jego śmierć rzymskiemu żołnierzowi niezadowolonemu z dwuznacznej postawy Proteriusza wobec polityki cesarza por. Zacharias Rhetor HE IV 3, tłum. Hamilton – Brooks, s. 66, lub CSCO 87, 119; Michael Syrus, *Chronicon*, ed. J.B. Chabot, Paris 1899-1910, 124-125.

⁷ O konsekracji Tymoteusza por. Zacharias Rhetor HE IV 1, tłum. Hamilton – Brooks, 64-66; Evagrius, HE II 8, PG 86/2, 2525, tłum. Kazikowski, s. 66. Teofanes Wyznawca (760-818) nieprzy-

Część biskupów w Egipcie, która popierała postanowienia chalcedońskie, napisała list do nowego cesarza Leona I (457-474) informując go, iż stronnictwo popierające Tymoteusza to tylko mała grupka sprawiającego kłopoty pospólstwa. Informowali cesarza, iż jest rzeczą normalną dla biskupów Aleksandrii, że wybiera ich większość biskupów diecezji egipskich a Tymoteusza wybrało zaledwie 2 lub 3 biskupów⁸. Biskupi egipscy, a także biskup Rzymu Leon, twierdzili więc, że wybór Tymoteusza był nieważny i wskazywali go ponadto jako współwinnego śmierci Proteriusza⁹. Cesarz Leon skierował pismo okólne do biskupa Konstantynopola Anatoliusza oraz metropolitów i biskupów na obszarze państwa rzymskiego, a także niektórych świętobliwych mnichów, z prośbą o ich zdanie na temat Soboru Chalcedońskiego oraz w sprawie konsekracji Tymoteusza¹⁰. Respondenci cesarza prawie jednomyślnie poparli decyzje chalcedońskie i wypowiedzieli się za usunięciem Tymoteusza¹¹. Cesarz próbował uzyskać pojednanie z Tymoteuszem, lecz ten pozostał nieugięty, wobec czego w 459 r. został on skazany na wygnanie do Gangry, gdzie przebywał niegdyś ze swoim poprzednikiem Dioskurem.

Stronnictwo chalcedońskie na polecenie cesarza wybrało patriarchą innego Tymoteusza o przydomku Salofakiolos. Jak słusznie zauważa Stanley H. Skre-slet „zamordowanie Proteriusza ukazało wyraźnie, że w Egipcie po zakończeniu Soboru Chalcedońskiego powstały dwa stronnictwa. Stronnictwo chalcedońskie bazowało na wyższych warstwach społecznych. Ci „notable i urzędnicy” byli raczej Bizantyjczykami niż Egipcjanami, jednak byłoby zbyt pochopnym twierdzenie, iż konflikt przybrał postać konfliktu między Grekami a Koptami; po pierwsze bowiem, w źródłach nie ma nic, co wspierałoby taki pogląd, a po drugie, w całym cesarstwie były grupy anti- i prochalcedońskie, nawet w samym Konstantynopolu. Tak więc bezpieczniej jest mówić o siłach działających za czy przeciw jedności w Egipcie, niż próbować opisywać niewzruszone

---

chylny Tymoteuszowi twierdzi, że użył on czarów aby zdobyć przychylność mnichów por. *Chronicon* AM 5949, tłum. Mango – Scott, s. 169.

⁸ Por. Evagrius, HE II 8, PG 86/2, 2520-2528, tłum. Kazikowski, s. 65-70; Zacharias Rhetor, HE IV 1, tłum. Hamilton – Brooks, s. 64, lub CSCO 87, 118.

⁹ Papież Leon nazywa Tymoteusza ojcobójcą i porównuje go do biblijnego Kaina, por. Leo Magnus, *Epistulae* 156, 162 i 164, PL 54, 1127-1132, 1143-1146, 1148-1152, lub ACO II 4, s. 101-104, 105-107, 110-112. Fragmenty listu biskupów egipskich do cesarza Leona zob. Evagrius HE II 8, PG 86/2, 2524-2528, tłum. Kazikowski, s. 67-70.

¹⁰ Tekst listu okólnego cesarza do metropolitów i biskupów por. Leo imperator, *Epistula ad Anatholium, metropolitae et reliquos episcopos*, w: Evagrius, HE II 9, PG 86/2, 2528-2529, tłum. Kazikowski, s. 70-71

¹¹ Por. Evagrius, HE II 9, PG 86/2, 2529, tłum. Kazikowski, s. 72-73; Zacharias Rhetor, HE IV 7, tłum. Hamilton – Brooks, s. 73-74, lub CSCO 87, 124. Jan z Nikou (*Chronicon*, ed. R.H. Charles, London – Oxford 1916, 110-111), przypisuje taki rezultat głosowania strachowi przed cesarzem. Na ten temat zob. także Gray, *The defense of Chalcedon*, s. 21-22; Frend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 162.

pozycje, zajmowane przez obie strony wobec decyzji chalcedońskich. Koptowie i Grecy byli po obu stronach konfliktu¹².

Przez następne 16 lat (459-475) Tymoteusz przebywał na wygnaniu (najpierw w Gangrze, potem w Chersonesie na Krymie), kierując z oddali antychalcedońską większością w Egipcie. Pisał traktaty teologiczne przeciw chalcedończykom oraz listy ostrzegające swoich zwolenników w Egipcie przed przybywającymi do Egiptu obcymi duchownymi, którzy nauczają „herezji dyofizytów” (doktryny chalcedońskiej) i określając prochalcedońską hierarchię kościelną w Egipcie jako „obcą i nieznaną”, i przeciwstawiając ją „ludowi” egipskiemu¹³. Kościołem chalcedońskim w Aleksandrii kierował w tym czasie Tymoteusz Salofakiolos (460-75 i 476-481), mnich z pachomiańskiego klasztoru w Kanopos. Zachariasz Retor określa go jako człowieka „miękkiego i niezdecydowanego w swych poczynaniach”¹⁴, na co wskazuje prowadzona przez niego raczej pojednawcza polityka wobec antychalcedończyków. Przejawem takiej polityki było między innymi ponowne wprowadzenie imienia Dioskorosa do dyptychów aleksandryjskich¹⁵.

W styczniu 475 r. cesarz Zenon, który objął tron jesienią ubiegłego roku, został pozbawiony władzy w wyniku spisku. Cesarzem został uzurpator Bazyliskos, który próbował pozyskać dla swej sprawy Egipt i Wschód, odwołując decyzje chalcedońskie. Jak pisze Ewagriusz, do napisania listu okólnego w tej sprawie, skierowanego do wszystkich biskupów, namówił Bazyliskosa odwołany z wygnania Tymoteusz Ailouros¹⁶. Po triumfalnym powrocie do Aleksandrii Tymoteusz objął ponownie tron patriarchy, a jego chalcedoński imiennik został odesłany do swego klasztoru w Kanopos. Podczas dwuletniego sprawowania urzędu, Tymoteusz Ailouros prowadził bardzo aktywną

¹² S.H. Skreslet, *The Greeks in medieval Islamic Egypt. A Melkite Dhimmi-community under the Patriarch of Alexandria (640-1095)*, Diss., Yale University 1978, 12. W podobnym duchu wypowiada się E. Wipszycka, *Czy u schyłku starożytności istniały ruchy narodowe?*, „Kwartalnik Historyczny” 84 (1977) 551-563 oraz znacznie szerzej: *taż*, *Le nationalisme a-t-il existé dans l’Égypte byzantine*, „Journal of Juristic Papyrology” 22 (1992) 83-128. W drugim z cytowanych artykułów autorka szuka odpowiedzi na zasadnicze pytania – czy w Egipcie bizantyjskim był konflikt etniczny grecko-koptyjski, a jeśli był, to jaką odgrywał rolę? Odpowiedź jest wyraźna – podziały religijne w Egipcie okresu późnego antyku mają niewiele wspólnego z podziałami etnicznymi, a wielka ilość dokumentów i tekstów literackich nie potwierdza istnienia etnicznego konfliktu między Grekami i Koptami.

¹³ Por. List Tymoteusza do Egiptu, Tebaidy i Pentapolis: R.Y. Ebied – L.R. Wilkinson, *A collection of unpublished Syriac letters of Timothy Aelurus*, JTS 21 (1970) 321-369, s. 341 (tekst syryjski), s. 362 (przekład).

¹⁴ Por. Zachariasz Rhetor, HE IV 10, tłum. Hamilton – Brooks, s. 78, lub CSCO 87, 127.

¹⁵ O pojednawczej polityce Tymoteusza Solofakiolosa por. Zachariasz Rhetor HE V 5, tłum. Hamilton – Brooks, s. 114, lub CSCO 87, 151-152.

¹⁶ Por. tekst listu: Ewagriusz, HE III 4, PG 86/2, 2600-2604, tłum. Kazikowski, s. 107-110; Zachariasz Rhetor HE V 2, tłum. Hamilton – Brooks, s. 105-107, lub CSCO 87, 146-147. O polityce religijnej Bazyliskosa por. M. Redies, *Die Usurpation des Basiliskos (475-76) in Kontext der aufsteigenden monophysitischen Kirche*, „Antiquité Tardive” 5 (1997) 211-221.

politykę wzmocniając opozycję antychalcedońską zarówno na płaszczyźnie ekumenicznej jak i lokalnej. Spektakularnym wydarzeniem był uroczysty pogrzeb szczątków Dioskura, które Tymoteusz przywiózł z wygnania, i które, jak powiada kronikarz, złożone zostały w miejscu przeznaczonym dla biskupów i ze czcią należną szczątkom wyznawcy¹⁷. Jednak w końcu sierpnia 476 r. Zenon powrócił do władzy i ogłosił edykt odwołujący postanowienia Bazylijsosa. Cesarz ten zamierzał skazać Tymoteusza Ailourosa na wygnanie, ale dowiedziawszy się, iż jest to już starzec stojący nad grobem, zrezygnował z tego zamiaru. Kiedy w lipcu 477 r. Tymoteusz Ailouros zmarł, antychalcedońsko nastawieni mieszkańcy Aleksandrii wybrali na jego następcę Piotra o przydomku Mongos (477-490), cesarz natomiast polecił ponownie objąć stolicę biskupią Tymoteuszowi Solofakiolosowi¹⁸. W tej sytuacji Piotr Mongos, podczas drugiego okresu rządów Tymoteusza Solofakiolosa, musiał kierować kościołem antychalcedońskim z ukrycia. Przed śmiercią sędziwy Tymoteusz Solofakiolos wysłał do cesarza swego zaufanego człowieka – mnicha i kapłana Jana Talaia, aby uzyskać obietnicę, iż po jego śmierci, biskupem zostanie ten, kogo wybierze duchowieństwo i lokalne władze. Cesarz odkrył, iż Jan będzie zabiegał o to stanowisko dla siebie i wymógł na nim przysięgę, że nigdy nie będzie się o nie starał. Jednak w 482 r., po śmierci Tymoteusza Solofakiolosa, Jan złamał daną przysięgę i został wybrany chalcedońskim biskupem Aleksandrii¹⁹. Cesarz skazał go na wygnanie, a w lipcu 482 r. ogłosił wraz z patriarchą Konstantynopola Akacjuszem słynny *Henotikon* (formułę zjednoczenia) – edykt cesarski skierowany specjalnie do ludności Aleksandrii, Egiptu, Libii i Pentapolis, który był próbą teologicznego kompromisu z przeciwnikami Chalcedonu²⁰. *Henotikon* potępiał Nestoriusza i Eutychesa, uznawał postanowienia Soboru Nicejskiego jako jedyną miarę i jedyną regułę wiary, aprobował dwanaście anatematyzmów Cyryla Aleksandryjskiego, ale niewiele mówił o samym Soborze Chalcedońskim. Dokument ten był uznaniem faktu, iż opinia publiczna na Wschodzie jest przeciwna Chalcedonowi

¹⁷ Por. Zacharias Rhetor HE V 4, tłum. Hamilton – Brooks, s. 111-112, lub CSCO 87, 120-121.

¹⁸ Por. Evagrius HE III 11, PG 86/2, 2616, tłum. Kazikowski, s. 118-119. Piotr Mongos (jąkała lub człowiek o ochryplym głosie) miał długie doświadczenie w działalności antychalcedońskiej sięgające jeszcze czasów Dioskura, był ponadto przez ponad dwadzieścia lat archidiaconem Tymoteusza Ailourosa.

¹⁹ Por. Evagrius HE III 12, PG 86/2, 2617-2620, tłum. Kazikowski, s. 119-120; Zacharias Rhetor, HE V 6-7, tłum. Hamilton – Brooks, s. 116-118, lub CSCO 87, 153-157. Jan Talaia zbiegł z Aleksandrii i udał się do Antiochii, a potem do Rzymu, gdzie otrzymał od papieża Feliksa biskupstwo w Noli i tam zmarł, por. Evagrius, HE III 15, PG 86/2, 2625, tłum. Kazikowski, s. 124.

²⁰ Tekst *Henotikonu* por. Evagrius, HE III 14, PG 86/2, 2620-2625, tłum. Kazikowski, s. 121-124; Zacharias Rhetor, HE V 8, tłum. Hamilton – Brooks, s. 136-139 lub CSCO 87, 157-159. O politycznych skutkach *Henotikonu* zob. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, II, Amsterdam 1968, 25-31; Friend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 143-183; H. Chadwick, *The aftermath of the Council of Chalcedon. Zeno's Henotikon*, w: *The Church in ancient society. From Galilee to Gregory the Great*, Oxford 2001, 592-612.

i przygotowywał podstawy do pojednania między Konstantynopolem a dysydenckimi Kościołami w Syrii i Egipcie. Podpisując ten dokument, Piotr Mongos uzyskiwał od cesarza formalne uznanie swego statusu patriarchalnego, wyrażając jednocześnie zgodę na współpracę z Konstantynopolem, która była możliwa tylko w przypadku teologicznego kompromisu; Zenon i jego następca Anastazjusz tolerowali nieraz bardzo rozbieżne interpretacje *Henotikon*²¹. W niektórych opracowaniach naukowych uważa się Zenona (474-475, 476-491) i jego następcę Anastazjusza I (491-518) za zwolenników monofizytyzmu lub wręcz monofizytów (szczególnie Anastazjusza). Jakie były ich prawdziwe poglądy teologiczne, nie dowiemy się nigdy, obaj jednak byli na pewno cesarzami pragmatykami, którzy dla utrzymania jedności cesarstwa szukali kompromisu z przeciwnikami Soboru Chalcedońskiego.

Podpisanie *Henotikon* przez Piotra Mongosa i nawiązanie łączności z dawnymi stronnikami Proteriusza naraziło nowego patriarchę Aleksandrii na ostrą krytykę w Egipcie. Za Piotrem opowiedziały się tylko część duchowieństwa. Pozostali odrzucili *Henotikon* i zwierzchnictwo Piotra, tworząc stronnictwo zwane *akefaloi* (bezglówi, bez zwierzchnika), które twierdziło, iż *Henotikon* nie zawiera żadnego bezpośredniego potępienia decyzji chalcedońskich i *Tomosu* Leona²². Separatyści, głównie mnisi, nie wybrali jednak swego patriarchy i działali jako pewnego rodzaju grupa nacisku na Piotra Mongosa i następnych patriarchów, zachęcając ich do otwartego kwestionowania postanowień soborowych i *Tomosu* Leona. Piotr Mongos musiał lawirować tak, aby z jednej strony zachować poprawne stosunki z Konstantynopolem, z drugiej zaś nie narazić się zdecydowanym przeciwnikom Chalcedonu. Ewagriusz nazywa Piotra Mongosa z powodu jego polityki krętaczem i człowiekiem o zmiennych poglądach, jednak jego postępowanie było wynikiem skomplikowanej sytuacji politycznej i społecznej, jaka istniała w tym czasie w Egipcie i w całym cesarstwie. *Henotikon* okazał się skutecznym narzędziem, zapewniającym na Wschodzie względny spokój religijny, który trwał do końca panowania Anastazjusza. Za panowania tego cesarza, jak pisze Ewagriusz, „uchwały Soboru Chalcedońskiego nie były ani jawnie ogłaszane, ani całkowicie odrzucane w poświęconych Kościołach. Każdy natomiast z ich zwierzchników postępował tak, jak to uznał za właściwe”²³. Nigdzie słowa te nie były bardziej prawdziwe niż w Egipcie. *Henotikon* stanowił podstawę jedności Kościoła we wschodniej części cesarstwa prawie 40 lat, a Anastazjusz miał otwarty stosunek do antychalcedończyków na Wschodzie, pozwalając im zatrzymać i odbudować sieć biskupstw w patriarchacie antiocheńskim i aleksandryjskim.

²¹ Piotr Mongos, na przykład, zapewniał w dyskusjach, iż *Henotikon* należy rozumieć jako odrzucenie decyzji Chalcedonu i *Tomosu* Leona, podobnie czynili jego następcy por. Zacharias Rhetor, HE VI 1, 2, 4, oraz VII 1, tłum. Hamilton – Brooks, s. 133-136 i 150, lub CSCO 88, 1-2.

²² Por. Zacharias Rhetor HE VI 1, tłum. Hamilton – Brooks, s. 133-134, lub CSCO 88, 1-2.

²³ Ewagriusz, HE III 30, PG 86/2, 2656-2657, tłum. Kazikowski, s. 141-142.

Opozycja antychalcedońska jednak nie zniknęła, ale była przez długi czas po śmierci Dioskura nieskoordynowana i rozproszona. Ludzie tacy, jak Tymoteusz Ailouros i Piotr Mongos w Egipcie czy Piotr Folusznik w Syrii, byli szanowanymi przywódcami, ale żaden z nich nie stworzył nigdy centrum antychalcedońskiej opozycji, ani nie posiadał zdolności, by sformułować stanowisko monofizyckie tak jasno, jak to zrobił Cyryl w swoich czasach. Sytuacja zaczęła się zmieniać w VI wieku, gdy pojawił się Sewer, biskup Antiochii (512-518), jeden z najwybitniejszych teologów i przywódców antychalcedońskich, którego działalność miała kluczowe znaczenie dla ukształtowania się i konsolidacji ruchu antychalcedońskiego²⁴. Sewer początkowo nie działał przeciwko jedności, ale został do tego zmuszony przez politykę Justyna i Justyniana. Widział on możliwość utrzymania powszechnej jedności Kościołów cesarstwa poprzez wykorzystanie tego, co proponował *Henotikon*, nalegał więc na swoich zwolenników, aby nie kwestionowali jego ustaleń. Według niego *Henotikon* powinien być akceptowany i rozumiany w duchu antychalcedońskim jako potępienie Soboru Chalcedońskiego mimo, iż nie było w nim bezpośredniego potępienia decyzji tego soboru²⁵.

Podczas czterech dekad po śmierci Piotra Mongosa (490), jego następcy – Atanazy II (490-496), Jan I Hemula (496-505), Jan II Nikaiotes (505-516) i Dioskoros III (516-517) utrzymywali jedność z Konstantynopolem. Kiedy urząd patriarchy sprawował Tymoteusz III (517-535), zmarł cesarz Anastazjusz I (518), a na tron wstąpił Justyn (518-527). Nieco ponad tydzień po wstąpieniu Justyna na tron, w Hagia Sofia 15 i 16 lipca miały miejsce dwa nabożeństwa, podczas których prochalcedońscy wierni błagali patriarchę Jana, aby upamiętnił Chalcedon i wyklął Sewera z Antiochii²⁶. Pod naciskiem tłumu wiernych, patriarcha uczynił to, o co go proszono, a 20 lipca 518 synod domowy (*synodos endemousa*) w Konstantynopolu zatwierdził jego decyzje; lokalne synody w Jerozolimie i Tyrze uczyniły podobnie. Justyn dokonał całkowitego zwrotu w polityce religijnej, powracając do ścisłego chalcedonizmu. Szukając zbliżenia z biskupem Rzymu, Justyn usunął pewną liczbę biskupów antychalcedońskich i mianował na ich miejsce chalcedończyków. Wypędził także mnichów antychalcedońskich z ich klasztorów na pustynię, szczególnie na terenie Syrii i w niektórych regionach Azji Mniejszej. Kiedy zakończyła się schizma akacjańska (marzec 519), wykreślono z dyptychów imiona pa-

²⁴ O Sewerze z Antiochii, por. Evagrius, HE III, 33-34, PG 86/2, 2668-2673, tłum. Kazikowski, s. 147-151.

²⁵ Por. Zacharias Rhetor VII 10 i 12, tłum. Hamilton – Brooks, s. 180 i 184, lub CSCO 88, 34-36 i 37-39 – na synodzie w Sydonie 512 r. Sewer przedstawiał *Henotikon* Zenona jako potępienie Soboru Chalcedońskiego. W jednym z listów pisał „przyjmujemy Sobór Chalcedoński, nie jako definicję wiary, ale odrzucenie Nestoriusza i Eutychesa”, por. *The sixth book of selected letters of Severus, Patriarch of Antioch*, II/1, tłum. E.W. Brooks, London 1903, 5.

²⁶ Por. *Finis Constantinopolitanae synodi*, Mansi VIII 1057-1066, tłum. w: A.A. Vasiliev, *Justin the First. An introduction to the epoch of Justinian the Great*, Cambridge MA 1950, 136-146.

triarchów Tymoteusza Ailourosa, Piotra Mongosa i Piotra Foluszniaka oraz popęciono cesarzy Zenona i Anastazjusza. Sewer wygnany z Antiochii zbiegł do Egiptu, a wraz z nim udało się tam kilku innych wygnanych biskupów. Na całym Wschodzie (z wyjątkiem Egiptu) nastąpił okres wygnań i prześladowań²⁷. W Egipcie Justyn nie odebrał biskupstwa antychalcedońskiemu patriarsze Tymoteuszowi III (518-535), ani nie przysłał mu melkickiego rywala. Po 520 r. cesarz znacznie złagodził swą politykę religijną.

Przybycie czołowych antychalcedońskich przywódców kościelnych z Syrii i Azji Mniejszej do Egiptu nie tylko spowodowało wzmocnienie tamtejszego kleru antychalcedońskiego, ale i wytworzyło stan napięcia między przybyszami a egipskimi gospodarzami. Jednym z przybyszów był Julian, biskup Halikarnasu, który dawniej był sprzymierzeńcem Sewera w walce z chalcedończykami, ale w Egipcie ich poglądy teologiczne zaczęły się różnić. Julian i jego poglądy zyskały poparcie w niektórych klasztorach egipskich i spór między zwolennikami Juliana (julianiści) a zwolennikami Sewera (sewerianie) przeniósł się na teren Kościoła egipskiego powodując destabilizację sytuacji w patriarchacie. Okres rządów Tymoteusza III można uznać za początek podziałów wśród opozycji antychalcedońskiej w Egipcie, które z czasem zaczęły nabierać rozpędu tak, iż w końcu VI wieku istniało tam około 20 różnych ugrupowań, od umiarkowanych do skrajnie antychalcedońskich²⁸. Ta frakcyjność była odtąd plagą antychalcedońskich Kościołów nie tylko w Egipcie.

Sewer podczas swego dwudziestoletniego pobytu w Egipcie (518-538), z antychalcedońskiego teologa środka stał się centralną postacią opozycji antychalcedońskiej na Wschodzie. Odegrał także ważną rolę w organizacji antychalcedońskiej hierarchii kościelnej, będącej w opozycji do tej, którą popierali Justyn i Justynian (527-565). Ten ostatni, podobnie jak jego wuj, mocno popierał postanowienia chalcedońskie, ale jego polityka w stosunku do antychalcedończyków nie była pozbawiona subtelności. Przez okres swego panowania Justynian starał się doprowadzić do porozumienia z przeciwnikami Chalcedo-

²⁷ Por. Joannes Ephesinus, *Historia beatorum orientalium*, ed. E.W. Brooks, PO 17, Paris 1923, 187-190. Michał Syryjczyk podaje 54 imiona usuniętych i skazanych na wygnanie biskupów, głównie z Syrii, por. Michael Syrus, *Chronicon*, ed. Chabot, s. 171-173. O prześladowaniach Justyna I por. W.H.C. Frend, *Severus of Antioch and the origins of Monophysite hierarchy*, w: *Heritage of early Church. Essays in honor of the very reverend G.V. Florovsky on the occasion of his eightieth Birthday*, Rome 1973, 261-275, spec. 269-272; J.A.S. Evans, *The Monophysite persecution under Justin I. The eastern view*, „The Ancient World” 27 (1996) 191-196; S. Ashbrook-Harvey, *Remembering pain. Syriac historiography and the separation of Churches*, „Byzantion” 58 (1988) 295-308. Ostatnio o działaniach Justyna I pisze V.L. Menze, *Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church*, Oxford 2008, 18-30.

²⁸ O sporze Sewera z Julianem por. Frend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 262-263 oraz S.J. Davis, *The early Coptic Papacy. The Egyptian Church and its leadership in late antiquity*, Cairo – New York 2004, 100-101. S.J. Davis opracował „drzewo genealogiczne” patriarchatu aleksandryjskiego w tym okresie, które ukazuje splecioną sieć gałęzi, por. Apendyks 3, s. 138-139.

nu na bazie wzajemnych ustępstw. Mając nadzieję, iż w kwestiach religijnych można osiągnąć kompromis, starał się utrzymywać kontakty z umiarkowanymi antychalcedończykami i prowadził z nimi negocjacje w celu opracowania wspólnego wyznania wiary. Jako przykład takich negocjacji można wymienić *collatio* odbyte z kilkoma przedstawicielami monofizytów w 531 roku. Przekaz Zachariasza Retora jest niezwykle z powodu wzmianki o szacunku, jaki okazywali cesarzowi antychalcedońscy delegaci. Wygląda na to, iż dyskusje te były szczere i omawiano na nich szczegółowe kwestie teologiczne w przyjacielskiej atmosferze. Nie wiemy jednak nic o ich przebiegu poza tym, że obie strony pozostały na swoich pozycjach²⁹. Małżonka cesarza Teodora sympatyzowała z przeciwnikami Soboru Chalcedońskiego i przez całe życie († 548) forsowała politykę sprzyjającą antychalcedończykom. Ci zaś zawdzięczali cesarzowej nie tylko przetrwanie okresów prześladowań, ale także i rozwój swego Kościoła. Miała też ona bardzo poważny wpływ na decyzje cesarza w sprawach religijnych, ale mimo swoich sympatii, nigdy nie działała na rzecz odrzucenia chalcedońskiego wyznania wiary, ani nie zwalczała jego zwolenników. Sabotowanie przez nią niektórych antychalcedońskich decyzji męża, choć czasem przedstawiane jako wyraz samodzielnej polityki, nie mogłyby się odbywać bez jego woli i wiedzy. Nie ma żadnych dowodów na to, iż cesarzowa prowadziła jakąkolwiek politykę w opozycji do polityki cesarza, a wręcz przeciwnie, była ona jego użytecznym współpracownikiem, prowadząc działania tam, gdzie on sam nie mógł lub nie chciał ich prowadzić³⁰.

Po śmierci patriarchy Tymoteusza III (535), cesarzowa Teodora postanowiła zainstalować na tronie w Aleksandrii swego kandydata. Jeden z jej szambelanów Kalotychusz, przy poparciu prefekta Dioskura i duksa Arystomacha oraz notabli i kleru dopilnował, by wybrano nim diakona Teodozjusza, ucznia Sewera z Antiochii. Wyborowi Teodozjusza, który był kandydatem sewerian,

²⁹ Por. Zacharias Rhetor, HE IX 15, tłum. Hamilton – Brooks, s. 246-253, lub CSCO 88, 79-84. O innych dyskusjach z antychalcedończykami por. Frend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 264-269. O polityce religijnej Justyniana na Wschodzie por. L. Van Rompay, *Society and community in the Christian East*, w: *The Cambridge Companion to the age of Justinian*, Cambridge 2005, 239-266.

³⁰ Por. P. Allen, *Contemporary portraits of Byzantine empress Theodora (A.D. 527-548)*, w: *Stereotypes of women in power. Historical perspectives and revisionist views*, Westport 1992, 93-103; Ch. Pazdernik, „Our most pious consort given us by God”. *Dissident reactions to the partnership of Justinian and Theodora A.D. 525-548*, „Classical World” 13 (1994) 256-281. Ostatnio Clive Foss (*The empress Theodora*, „Byzantium” 72:2002, 141-176) przedstawił postać Teodory na tle współczesnych jej i późniejszych źródeł zaprzeczających jej czarnej legendzie stworzonej przez Prokopiusza: o prowadzeniu przez cesarzową odrębnej polityki wobec antychalcedończyków zob. s. 170-171. O recepcji postaci Teodory w antychalcedońskiej historiografii syryjskiej por. S.A. Harvey, *Theodora the „Believing Queen”*. *A study in Syriac historiographical tradition*, „Hugoye. Journal of Syriac Studies” 4 (2001) z. 2, 1-31 [<http://bethmardutho.cua.edu/Hugoye>] (wgląd 10.12.2010). O roli cesarzowej w rozwoju monofizytyzmu na Wschodzie, por. V.L. Menze, *Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church*, Oxford 2008, 208-228.

sprzeciwili się julianiści, którzy wywołali w mieście zamieszki. Teodozjusz zmuszony został do ucieczki z Aleksandrii, a na jego miejsce wybrany został kandydat julianistów Gajanus, dawny archidiakon Tymoteusza III. Wkrótce jednak przy pomocy wojska i wsparciu cesarzowej Teodory, Teodozjusz powrócił na tron patriarchy, a jego rywal został skazany na wygnanie najpierw do Kartaginy, a potem na Sycylię³¹. Teodozjusz był zagorzałym antychalcedończykiem, zawdzięczał jednak swą władzę i bezpieczeństwo obecności wojsk cesarskich oraz poparciu cesarzowej, i dlatego uważany był przez innych radykalnych antychalcedończyków za człowieka, który chodzi na pasku cesarza. Miał on ponadto zbyt umiarkowane poglądy dla radykalnych antychalcedończyków, którzy w tym czasie stanowili większość egipskiego społeczeństwa. W Aleksandrii trwały permanentne zamieszki i wkrótce (pod koniec 536 r.) cesarz wezwał Teodozjusza wraz z grupą biskupów do Konstantynopola, gdzie usiłował go skłonić do zaakceptowania decyzji chalcedońskich i *Tomosu* Leona. Po kilkakrotnych nieudanych próbach przekonania Teodozjusza, cesarz odebrał mu stanowisko i skazał go na wygnanie do Derkos w Tracji. Wkrótce jednak dzięki staraniom cesarzowej Teodory, został on sprowadzony do stolicy i zamieszkał w pałacu Hormizdasa wraz z innymi antychalcedończykami przebywającymi pod jej opieką³². Nigdy już jednak nie wrócił do Aleksandrii, a ostatnie trzydzieści lat swego życia (536-566) spędził na wygnaniu w Konstantynopolu. Mimo wygnania Teodozjusz kontaktował się z innymi antychalcedońskimi przywódcami na Wschodzie, a po śmierci Sewera z Antiochii (538) został przywódcą antychalcedończyków. Kontaktował się także z Egiptem, gdzie miał duży autorytet i z dala wpływał na sprawy swego patriarchatu.

Chalcedońskim patriarchą Aleksandrii został Paweł z Tebennesi, mnich z klasztoru w Kanopos. Został konsekrowany w Konstantynopolu w roku 539, ale wkrótce przybył do Egiptu i przez pewien czas sprawował swój urząd. Został jednak w niejasnych okolicznościach oskarżony o podżeganie do morderstwa i ok. 540 r. zastąpiony przez palestyńskiego mnicha Zoilosa³³. W 551 r. Zoilosa zastąpił Apolinary (551-570). Tak więc w połowie VI wieku w Aleksandrii rywalizowało ze sobą trzech biskupów: Apolinary (chalcedończyk), następca Gajanusa Elpidiusz (julianista) oraz nieobecny wygnaniec Teodozjusz (antychalcedończyk), w mieście zaś rządził kler chalcedoński. Prawie wszystkie kościoły były w posiadaniu chalcedończyków. Jak podaje *Historia Patriarchów Aleksandryjskich*, cesarz Justynian zagniewany na Aleksandryjczyków z powodu chłodnego przyjęcia Pawła z Tebennesi, rozkazał zamknąć

³¹ Por. J. Maspero, *Histoire des patriarches d'Alexandrie depuis le mort l'empereur Anastase jusqu'à la reconciliation des eglises jacobites (518-616)*, Paris 1923, 110-117; Frend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 270.

³² O patriarsze Teodozjuszu por. Winkler, *Koptische Kirche und Reichskirche*, s. 154-163.

³³ Zacharias Rhetor, HE X 1, tłum. Hamilton – Brooks, s. 300, lub CSCO 88, 300.

na rok kościoły w mieście, które należały do antychalcedończyków, po czym zostały one przekazane melkitom. Antychalcedończycy zaś posiadali tylko dwa kościoły, położone w starej egipskiej dzielnicy Rakoti³⁴.

W 565 r. zmarł cesarz Justynian. Podczas swych długich rządów nie udało mu się skłonić antychalcedończyków do jakiegoś kompromisu w sprawie postanowień Soboru Chalcedońskiego, które były podstawą jego polityki religijnej. Konflikt, który istniał na początku jego rządów, istniał nadal, co więcej, antychalcedończycy rozpoczęli budowę własnych struktur kościelnych i położyli podwaliny pod tworzenie odrębnych społeczności religijnych, które istnieją po dziś dzień. Według niektórych badaczy, panowanie Justyniana można uznać za początek procesu narodzin Kościoła monofizyckiego na Wschodzie. William H.C. Frend uważa, iż takim punktem zwrotnym w tworzeniu się odrębnej antychalcedońskiej hierarchii kościelnej jest działalność Jakuba Burd'ânâ, który odbudował antychalcedońską hierarchię na Wschodzie³⁵. Prawdopodobnie w 542 r. na prośbę arabskiego fylarchy ghassanidzkiego o imieniu Harit (Aretas) bar Dżabala, który był przywódcą *foederati* broniących wschodniej granicy imperium, cesarzowa Teodora zezwoliła, usuniętemu patriarsze Aleksandrii Teodozjuszowi, który przebywał w stolicy i po śmierci Sewera działał jako przywódca antychalcedończyków, wyświęcić dwóch biskupów dla antychalcedończyków, żyjących na terytorium Ghassanidów. Zostali nimi przebywający w tym czasie w Konstantynopolu mnisi: Jakub Burd'ânâ (lub Burd'âjâ, Baradaeus w formie łacińskiej), który miał obsługiwać północną część rejonu granicznego oraz Teodor, który miał zajmować się częścią południową. Teodor określany jest czasem w źródłach jako biskup Bostry, Jakub zaś otrzymał (prawdopodobnie wyłącznie honorowo) tytuł metropolity Edessy³⁶. Ten ostatni, nie mając żadnej szansy na objęcie przeznaczonego dla siebie tronu biskupiego, rozpoczął wieloletnie wędrówki po swoim misyjnym terenie odwiedzając lokalne społeczności i klasztory; działał jako wędrowny biskup, skupiając się głównie na wyświęcaniu księży, ponieważ na skutek braku antychalcedońskich biskupów, była to największa bolączka, zarówno w Syrii jak i w Egipcie. Dopiero po ok. 10 latach swej działalności, Jakub zaczął święcić i biskupów: na liście zachowanej w *Historii świętych Wschodu* Jana z Efezu,

³⁴ Por. *Historia Patriarcharum Alexandrinorum* 13, PO 1, 466-467.

³⁵ Por. Frend, *The rise of the Monophysite movement*, s. 275 i 284-287; podobnego zdania jest P.T.R. Gray (*The defense of Chalcedon in the East*, s. 60-61), choć bez powołania się na W.H.C. Frenda; podobnie też: J. Lebon, *Le monophysitisme severien*, Louvain 1909, 81.

³⁶ O Jakubie Burd'ânâ, por. H.G. Kleyn, *Jakobus Baradaeus. Der Stichter der syrische monophysitische Kerk*, Leiden 1882; A.A. Vööbus, *The origin of the Monophysite Church in Syria and Mesopotamia*, ChH 42 (1973) 17-26; D.D. Bundy, *Jacobus Baradaeus. The state of research, a review of sources and a new approach*, „Le Muséon” 91 (1978) 45-86; S.A. Harvey, *Asceticism and society in crisis. John of Ephesus and the „Lives of Eastern Saints”*, Berkeley 1990, 105-106. O powstaniu Kościoła monofizyckiego w Syrii por. V.L. Menze, *Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church*, Oxford 2008.

obejmującej lata 553-566, jest już wymienionych 27 biskupów, których wyświęcił w ciągu wielu lat swej działalności (zm. 578)³⁷. Biskupi ci nie rezydowali w stolicach swych diecezji, gdzie ich chalcedońscy kontrpartnerzy nie życzyli sobie ich obecności, ale działali jako biskupi wędrowni, przebywając w okolicznych klasztorach lub nawet w Konstantynopolu.

Czy jednak możemy już mówić o istnieniu odrębnej koptyjskiej i melkickiej hierarchii kościelnej w Egipcie po 565 roku? Wnioski W.H.C. Frenda wydają się być przedwczesne, jeśli chodzi o Egipt, choć są być może słuszne, jeśli chodzi o Syrię³⁸. Konsekracja tej znaczącej, choć skromnej liczebnie grupy biskupów na Wschodzie, jakiej dokonał Jakub, kładła fundament pod nowe struktury kościelne. Jednak w tym czasie, w połowie VI wieku, nie mamy jeszcze do czynienia z systematycznym tworzeniem się nowej hierarchii, lecz z sytuacją wyjątkową, mającą na celu zapobieżenie wymarciu istniejących struktur antychalcedońskich. Wydaje się, iż powstanie dwóch odrębnych patriarchatów nastąpiło w Egipcie później, w czasach panowania Herakliusza, za rządów patriarchy Cyrusa.

W roku 566, rok po śmierci Justyniana, zmarł w Konstantynopolu patriarcha Teodozjusz. Przez dziesięć lat chalcedońscy patriarchowie Aleksandrii – Apolinary (551-570) i Jan (570-580), nie dopuścili do wyboru żadnego antychalcedończyka na tron patriarchów Aleksandrii. Antychalcedończycy w Egipcie znajdowali się w głębokim kryzysie. Co prawda, jeszcze za życia patriarchy Teodozjusza, konsekrowano w Konstantynopolu 12 biskupów (z mandatu udzielonego przez Teodozjusza, jak podaje Jan z Efezu), którzy mieli się udać do miast w Tebaidzie w Górnym Egipcie, aby wzmocnić tam hierarchię antychalcedońską, jednak, jak się wydaje, nie dotarli oni do Egiptu³⁹. Pod koniec swego życia Teodozjusz upoważnił Pawła, nowego patriarchę Antiochii, do reprezentowania go w Egipcie i wyświęcania biskupów dla tych miast egipskich, gdzie będą potrzebni. Kościół antychalcedoński cierpiał bowiem na chroniczny brak biskupów, ponadto osłabiały go spory pomiędzy członkami hierarchii żyjącymi na wygnaniu a tymi, którzy pozostali w kraju oraz walki frakcyjne między różnymi ugrupowaniami antychalcedońskimi. Dopiero w poł. 575 r., niejaki Teodor, syryjski przełożony klasztoru w Egipcie, został konsekrowany na antychalcedońskiego patriarchę Aleksandrii przez 3 biskupów, za zgodą Pawła z Antiochii. Aleksandryjczycy jednak go

---

³⁷ Por. Joannes Ephesinus, *Historia beatorum orientalium. Vita Jacobi et Theodori*, tłum. E.W. Brooks, PO 19, Paris 1926, 156-158. Są to biskupi miast położonych w Azji Mniejszej, Syrii i Górnej Mezopotamii.

³⁸ Jak zauważa W.H.C. Frend (*The rise of the Monophysite movement*, s. 293) w Egipcie w tym czasie było tylko czterech biskupów antychalcedońskich. Jak podaje autor najnowszej publikacji na temat powstania Kościoła monofizyckiego w Syrii V.L. Menze (*Justinian and the making of the Syrian Orthodox Church*, Oxford 2008) uformował się on w okresie pomiędzy rokiem 518 a 553.

³⁹ Por. Joannes Ephesinus, *Historia beatorum orientalium. Vita Jacobi et Theodori*, tłum. E.W. Brooks PO 18, 690-697 i PO 19, 157.

odrzucili; sześć tygodni później inny kandydat, niejaki Piotr, został wybrany nowym patriarchą i pełnił ten urząd do swej śmierci w 578 roku. Po swym wyborze Piotr oznajmił o złożeniu z urzędu Pawła z Antiochii i zaatakował Jakuba Burd'ânâ, który go konsekrował. Wówczas wybuchł gwałtowny spór między patriarchatami, co przerodziło się w rozłam, który trwał do 616 roku⁴⁰. Tak więc podziały wewnątrz opozycji antychalcedońskiej nie ograniczały się tylko do wewnętrznych spraw Egiptu, ale weszły też na arenę międzynarodową w postaci konfliktu między Kościołami Aleksandrii i Antiochii. Za Piotra IV (576-577), znowu co najmniej czterech kandydatów rościło pretensje do tronu aleksandryjskiego, i taka sytuacja trwała jeszcze przez prawie dekadę po wyborze następcy Piotra – patriarchy Damiana (578-607). Podczas swego krótkiego panowania Piotr konsekrował 70 nowych biskupów, aby zapewnić obsadę wakujących biskupstw w Egipcie, wzmocnić poparcie dla antychalcedończyków wzdłuż doliny Nilu i zbudować solidne podwaliny pod własne koptyjskie struktury kościelne.

Damian (578-607), z pochodzenia Syryjczyk, był mnichem najpierw w jednym z klasztorów w Wadi Natrun, a potem w słynnym klasztorze Ennaton. Znany ze swej erudycji, był synkellosem Piotra IV i został wybrany przez niego na jego następcę⁴¹. Na początku patriarchatu Atanazjusza (607-619) jego kontrpartner chalcedończyk Eulogiusz (581-607) ponownie siłą odebrał antychalcedończykom posiadane w mieście kościoły.

Okres trzech dziesięcioleci poprzedzających najazd perski, to w Egipcie okres niepokoїв wewnętrznych i zamieszek. W roku 610 na terenie Deltę i w Aleksandrii miały miejsce walki z wojskami zbuntowanego Herakliusza, które maszerowały na Konstantynopol⁴². Wkrótce potem nastąpiła perska okupacja Egiptu, która trwała mniej więcej osiem lat. Władza rzymska nad Egiptem została przywrócona w 628 roku. Symbolem zwycięstwa Herakliusza nad Persami był triumfalny powrót Drzewa Krzyża do Jerozolimy w 630 roku. Cesarz podjął kolejną próbę zasypania pogłębiającej się przepaści między monofizytami i melkitami w Egipcie, a jej wykonawcą miał być Cyrus, nowy patriarcha Aleksandrii. Jego jednak nieumiejętne postępowanie i usiłowanie narzucenia jedności siłą spowodowało, iż to za jego rządów nastąpił ostateczny rozłam między Grekami i Koptami w Egipcie oraz ostateczny podział chrześcijaństwa w Egipcie.

⁴⁰ Do porozumienia patriarchatów doszło dopiero w 616 r., za następcy Damiana Anastazjusza (607-619) i następcy Piotra Atanazego. Patriarcha Atanazy przybył do Aleksandrii na spotkanie na szczycie, które potwierdziło wspólne teologiczne dziedzictwo i zakończyło spór. O tym rozłamie, por. E.W. Brooks, *The Patriarch Paul of Antioch and the Alexandrian schism of 575*, BZ 30 (1929-1930) 468-476.

⁴¹ Por. C.D.G. Müller, *Damian, Papst und Patriarch von Alexandrien*, OC 70 (1986) 118-142; E.R. Hardy, *Damian*, w: *The Coptic Encyclopedia*, vol. 3, s. 688-689.

⁴² Por. A.J. Butler, *The Arab conquest of Egypt and the last thirty years of the Roman dominion*, repr. Oxford 1978, 8-32.

BEGINNINGS OF THE MONOPHYSITE CHURCH IN EGYPT

(Summary)

The author presents the history of the Church of Egypt after the Council of Chalcedon (451), and trying to determine the final destruction of the unity of Patriarchate of Alexandria. At the beginning of the crisis were the decisions taken at the Council, but the process of creating a separate patriarchates (Melkite and Monophysite) in Egypt last long. Some researchers, such as William H.C. Frend, consider turning point in this process the death of the Emperor Justinian (565), while in the East began to create a separate Monophysite Church hierarchy. Such conclusions appear premature regards Egypt, although these may be correct with regard to Syria. It seems that the creation of two separate Christian Churches in Egypt take place in Egypt later, during the reign of Emperor Heraclius (610-641).